

Magdalena Ziółkowska-Kuflńska

Instytut Socjologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Carmen po baskijski, czyli uliczna opera w Pampelunie

Abstract

Basque Carmen – street opera in Pamplona

Article is an attempt to approximate the anthropological interpretation of Pamplona's bull run (*encierro*) in Spain. Article is based on two main aspects related to the traditions of bullfights: *Carmen* by Georges Bizet and Basque topic. Based on the analysis of the texts and my own field research I would like to reflect on whether encierros can be regarded as a theatrical spectacle. For this purpose I will try to indicate the proper theater criteria and ascertain whether they occur in relation to *encierros* and *corrida de toros* as well.

Keywords: theatrical spectacle, *corrida de toros*, encierros, bullfights, Spain, culture, tradition

Wstęp

Tytuł niniejszego artykułu składa się z trzech głównych aspektów ściśle związanych z hiszpańskimi tradycjami tauromachicznymi¹. *Carmen* to tytuł jednej z najsłynniejszych oper w historii, którą w XIX wieku skomponował Georges Bizet. Wątek baskijski jest odwołaniem do Kraju Basków w Hiszpanii – País Vasco (Comunidad Autónoma Vasca) – regionu autonomicznego położonego na pograniczu hiszpańsko-francuskim, Pampeluna zaś to hiszpańskie miasto w północnej Hiszpanii, znane chyba przede wszystkim dzięki corocznym *encierros* lub *sanfermines*, czyli gonitwom byków. Wszystkie te składowe stanowią oś analizy głównej problematyki artykułu odnoszącej się do bliższego przyjrzenia się owym *encierros* z antropologicznego punktu widzenia i próby odpowiedzi na pytania: Czy gonitwę byków można interpretować jako widowisko o charakterze teatralnym? Na

¹ Tauromachia (z gr. *tauros* – byk; *máchē* – walka).

podstawie jakich kryteriów można porównać scenę *encierros* z areną, na której odbywają się *corridy de toros*?

Carmen Georges'a Bizeta

Kiedy w 1875 roku opera komiczna skomponowana przez Georges'a Bizeta miała swoją premierę w paryskim Théâtre national de l'Opéra-Comique, nie mógł on przypuszczać, że dzieło to stanie się niebawem jedną z najbardziej rozpoznawalnych oper w historii. Nie mógł tego przewidzieć, tym bardziej że wystawiona w marcu sztuka nie uzyskała pozytywnej opinii krytyków i nie była ciepło przyjęta przez publiczność. Kompozytor zmarł latem tegoż roku, a dopiero jesienią, po wprowadzeniu niewielkich poprawek *Carmen* zdobyła należne jej miejsce wśród dzieł ponadczasowych. To, co wiąże tę operę z tradycjami tauromachicznymi to postać torera² Escamilla, który rozbudza namiętność w tytułowej bohaterce. Widzowie w teatrze poznają Escamilla w akcie II, wraz z wykonywaną przez niego *Arię Toreadora* (*Votre toast*). Utwór ten jest obok habanery³ jedną z najbardziej znanych pieśni operowych. Ze względu na postać torera i wykonywaną przez niego pieśń – w wielu opracowaniach audio-wizualnych *corridy de toros* – reklamom, relacjom z przedstawienia, reportażom lub informacjom medialnym towarzyszy podkład muzyczny z tym utworem.

Historia *encierros*

Zanim przejdę do omówienia przebiegu oraz znaczenia gonitw byków w Pamplunie, chciałabym przybliżyć czytelnikom, na czym one polegają oraz jaka jest ich historia. Przede wszystkim należy wyjaśnić sam termin *encierros*. Nazwa prawdopodobnie odnosi się do hiszpańskiego słowa *cerrar* oznaczającego „zamknąć”, „zamknąć”. Aby zrozumieć jego znaczenie, konieczne jest zwrócenie uwagi na fundamentalne założenia tej tradycji, które polegają na przepędzeniu byków ulicami miasta, przed którymi uciekają śmiałkowie. Owo „zamknięcie” może się odnosić do (1) pragmatycznych kwestii organizacyjnych widowiska oraz (2) wiążących się z nimi kwestii symbolicznych.

Praktyczna strona organizacji widowiska dotyczy przygotowania trasy biegu tak, by otwarta została jedna, główna ulica, a ulice do niej przylegające powinny być ze względu bezpieczeństwa zamknięte, czyli wyłączone z trasy przebiegu.

² *Torero* (hiszp.) – uczestnik walki z bykami. W języku polskim funkcjonuje niepoprawne określenie *toreador* lub *torreador*, które wynika najprawdopodobniej z próby spolszczenia określenia typowo hiszpańskiego, nieposiadającego odpowiednika w języku polskim. Określenie *toreador* występowało swego czasu w języku hiszpańskim, ale mniej więcej od XVIII w. nie jest używane.

³ *Habanera* *L'amour est un oiseau rebelle* – pieśń wykonywana przez Carmen w I akcie.

Chodzi o to, by przez cały czas kontrolować kierunek biegu i nie doprowadzać do przypadkowego pojawienia się peletonu w innym miejscu miasta. Aspekt symboliczny natomiast jest w zasadzie pokłosiem ustaleń praktycznych, ponieważ goniące ludzi byki właściwie nie mają wyboru drogi ucieczki, z założenia są uwięzione, zamknięte w określonej przez człowieka przestrzeni, w nieunikniony sposób kierującej ich ku Plaza de Toros.

Encierros są widowiskami, które organizuje się w wielu miastach Hiszpanii. Do najważniejszych tego typu tradycji należy zaliczyć widowisko odbywające się od XIV wieku w Segorbe, które zostało uznane za ważny element kultury hiszpańskiej przez Ministerstwo Przemysłu, Turystyki i Handlu⁴. Oprócz tego ogromną popularnością cieszą się gonitwy w Madrycie organizowane od XVI wieku w sierpniu z okazji obchodów dnia San Sebastián de los Reyes, zwane powszechnie „małą Pampeluną” ze względu na wiele podobieństw do *encierros* w Pampelunie. Najstarszą natomiast gonitwą tego rodzaju jest *encierros* w Cuéllar, których historia sięga XIII wieku.

Encierros w Pampelunie odbywają się corocznie w lipcu na cześć św. Firmi-
na (San Fermín), dlatego też bardzo często określa się je mianem *sanfermines*. Początków należy upatrywać w średniowieczu, kiedy to przy okazji organizowania cyklicznych targów lokalnych, dla umilenia sobie czasu, mieszkańcy miasta brali udział w różnorodnych widowiskach ulicznych: jako widzowie oraz próbujący swoich sił uliczni aktorzy, kuglarze, akrobaci itp. Najbardziej znane ówczesne targowiska odbywały się w okolicach czerwcowych obchodów dnia św. Jana (24 czerwca), potem zostały przeniesione na dzień św. Piotra (29 czerwca). W wielu interpretacjach łączy się te daty z początkiem lata, co ma sugerować, że w czasach przedchrześcijańskich okres ten był celebrowany przez ludność pogańską, a po wprowadzeniu chrześcijaństwa i pozostawieniu daty – był związany z aspektami religijnymi. Od XIV wieku *encierros* miały się odbywać w październiku jako egzemplifikacja obchodów zakończenia lata, co było wynikiem decyzji ówczesnego króla Nawarry Karola I. Pod koniec XVI wieku za symboliczną datę *encierros* w Pampelunie przyjęto siódmy dzień siódmego miesiąca – 7 lipca. W ten sposób głównym patronem gonitwy został św. Firmin⁵.

Uczestnicy

W gonitwie może wziąć udział każdy, kto wyraża chęć uczestnictwa w tego typu rozrywce. Niemniej jednak od kilkunastu lat jest przyjęta oficjalna zasada, że nie mogą w niej brać udziału osoby mające mniej niż 18 lat. Udział w gonitwie jest bezpłatny, a jedyną wyróżniającą uczestników cechą jest tradycyjny baskijski strój: białe spodnie, biała koszula oraz czerwona chustka na szyi i czerwony pa-

⁴ Por. http://www.turismodecastellon.com/644750_en/Entrada-de-Toros-y-Caballos-de-Segorbe-Fiesta-de-Inter%C3%A9s-Tur%C3%ADstico-Internacional/ [17.01.2014].

⁵ San Fermín de Amiens. Wczesnośredniowieczny święty katolicki, męczennik (III–IV w.), patron winiarzy, szewców i piekarzy oraz miast Nawarra i Lesaca.

sek. Uczestnikom nie wolno mieć przy sobie żadnych narzędzi ani broni – jedyną rzecz, jaką pozwala się im mieć, to zwinięta w rulon gazeta. Tym, którzy nie zamierzają uciekać przed bykami, a chcą tylko widowisko obserwować, umożliwia się to na długości całej trasy za ogrodzeniami lub – co jest chyba najbardziej popularne – na balkonach i w oknach kamienic usytuowanych na trasie *encierros*.

Przebieg *encierros*

Gonitwa byków w Pampelunie jest dla tych zwierząt tylko jednym z etapów ich wykorzystania w tradycjach tauromachicznych. Zapomina się o tym często, bo w przekazach medialnych *encierros*, szczególnie dla odbiorcy reprezentującego odmienną kulturę, jawi się ono jako widowisko autonomiczne, zamknięte, gdy tymczasem jest tylko jedną z faz życia byków, które biorą w nich udział.

Zanim jakikolwiek byk weźmie udział w gonitwie, musi zostać zakupiony przez odpowiedzialnych za to organizatorów widowiska, którymi są bardzo często zawiadujący Plaza de Toros w Pampelunie. Zakup byków jest ściśle określony przepisami⁶ i ogranicza się wyłącznie do oficjalnie działających hodowli byków przeznaczonych na widowiska tauromachiczne, zwanych *ganaderías*. W tych hodowlach przychodzą na świat byki z rasy *toro bravo* (Gascón Sánchez 2011: 107). Byki te są rejestrowane w specjalnej księdze genealogicznej, w której odnotowuje się także późniejsze losy zwierzęcia: przeznaczenie, miejsce sprzedaży, ewentualne potomstwo itp. Zwierzęta są znakowane, tak by nie było wątpliwości dotyczącej ich proveniencji. Po zakupie odpowiednich byków (zawsze samców) są one transportowane z hodowli do miejsca przeznaczenia. Zawsze jest ich tyle, ile będzie brało udział w *corridzie* – czyli zazwyczaj sześć na każdy dzień – ale są także byki rezerwowe. W specjalnie do tego przeznaczonych ciężarówkach na dwa tygodnie przed widowiskiem byki są zawożone do zagrody znacznie oddalonej od Plaza de Toros. Jeden dzień przed *encierros* następuje „małe *encierros*”, czyli przejście byków do zagrody w okolicach ulicy Santo Domingo. Tam byki spędzają noc i oczekują na dzień gonitwy. 6 lipca o godzinie dwunastej w południe zostaje uroczystie ogłoszone *encierros*. Odbywa się to przez wystrzał z racy z balkonu ratusza. W tym dniu nie organizuje się gonitwy, ale uważa się go za dzień otwarcia *encierros*, co zazwyczaj wiąże się z zabawą uliczną do późnych godzin nocnych. Następnego dnia o godzinie ósmej rano⁷, również po wystrzale z racy, otwierają

⁶ Jednym z najważniejszych dokumentów jest *Reglamento de Espectáculos Taurinos. Normas estatales* znowelizowany w roku 2002. Innym istotnym dokumentem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych jest *Real Decreto 60/2001, de 26 de enero, sobre prototipo racial de la raza bovina de lidia*, w którym określa się szczegółowo cechy rasy *toro bravo* oraz opisuje się liczne kasty tego rodzaju bydła oraz rejestrowane krzyżówki.

⁷ Zanim otworzą się bramy zagrody, należy odśpiewać tradycyjną pieśń ku czci św. Firmina. Robi się to trzykrotnie: na pięć minut przed ósmą rano, na trzy minuty i na minutę przed wybięciem ósmej.

się bramy zagrody i sześć pierwszych byków oraz sześć „byków-przewodników”⁸ zostaje wypuszczonych na ulicę tuż za tłumem ludzi uciekających wąskimi uliczkami starej Pampeluny. Trasa liczy nieco ponad 800 metrów i zazwyczaj zamyka się w czasie około czterech minut. *Encierros* przebiega ulicami: Santo Domingo, Plaza Consistorial, Mercaderes, Estafeta, tuż przed Plaza de Toros – Callejón i wreszcie przez główne wejście na Plaza de Toros. Każdy zakręt w kolejną uliczkę wiąże się ze znacznym zagrożeniem, zwłaszcza dla powolnych biegaczy, ponieważ byki pędzą znacznie szybciej. Wprawdzie ludzie uciekają z bezpiecznie obliczoną przewagą, ale i tak niejednokrotnie dochodzi do groźnych wypadków. Pierwszy etap *encierros* tradycyjnie uchodzi za najtrudniejszy ze względu na to, że byki są wypoczęte i z impetem zmniejszają dystans do ludzi. Drugi etap to dojście do Plaza Consistorial. Obszar ten jest mocno ogrodzony, bo brakuje tu naturalnych zabezpieczeń w postaci budynków. Byki biegną tutaj nieco wolniej, ale na tyle szybko, iż zdają się wchodzić w zakręt w lewo (w ulicę Mercaderes) z takim impetem, że zahaczają o zabezpieczenia. Dla uczestników jest to trudny etap, bo ze stosunkowo wąskiej ulicy Santo Domingo wybiega się na plac, z którego trzeba skręcić znowu w wąską uliczkę. Czasami na placu robi się zator i dobrze jest wiedzieć, gdzie znajdują się specjalnie przygotowane w płocie schronienia dla uczestników. W kolejnych etapach jest jeszcze kilka zakrętów, by ostatecznie wszyscy uczestnicy – ludzie i zwierzęta – znaleźli się na Plaza de Toros, gdzie wieczorem byki wezmą udział w tradycyjnej *corridzie de toros*. Taka sama gonitwa odbywa się codziennie aż do 14 lipca.

Corrida de toros

Jak wspomniałam wyżej, byki, które biorą udział w porannym *encierros*, wieczorami stają do walki z torerami na Plaza de Toros. Ze względu na to, że *corrida de toros* jest integralną częścią obchodów święta ku czci św. Firmina, warto moim zdaniem chociaż w formie skrótowej ją opisać. Jest to o tyle istotne, że ludzie nieposiadający szczegółowej wiedzy na temat tradycji tauromachicznych nie zawsze wiążą gonitwę byków z następującą po niej klasyczną *corridą*⁹.

*Corrida de toros a pie*¹⁰, podobnie jak większość widowisk tego typu odbywających się na Plaza de Toros, składa się z trzech części. Po przywitaniu widzów, w tym ważnych osobistości z prezydentem *corridy*¹¹ na czele, widowisko rozpo-

⁸ Są to byki, które nie biorą udziału w *corridzie*, ale stanowią dla pozostałych zwierząt rolę przewodników, czyli tych osobników, z którymi zawsze udaje się stado przepędzane na pastwiskach.

⁹ Niektórzy uważają, że gonitwa byków w Pampelunie i częste wypadki w jej trakcie są symboliczną zemstą byków za śmierć, którą ponoszą na arenie. Pogląd ten jest popularny zwłaszcza wśród przeciwników *corridy*.

¹⁰ *Corrida* piesza. Do bardzo popularnych zalicza się także *corridę a caballo* (konną) oraz *novilladas* – *corridy* z udziałem młodych byków i mniej doświadczonych torerów.

¹¹ Przewodniczący widowiska. Zazwyczaj miejscowy wysoki urzędnik lub inna znacząca postać lokalna.

czyna się pierwszym aktem. Pierwsza część nazywa się *tercio de varas* i polega na starciu się pierwszego byka z pikadorami – torerami na koniach. W tej części chodzi o to, by zorientować się w postawie byka, ustalić jego nastawienie i przygotować kolejnych uczestników na charakter jego walki. Pikadorzy mają za zadanie zranić byka za pomocą długiej lancy, której ostrze jest zabezpieczone jelcem tak, by uniknąć zbyt głębokiego wbicia w ciało zwierzęcia. W tej tercji chodzi o to, by nie skaleczyć byka za bardzo, lecz jedynie go podrażnić i spowodować krwawienie z rany. Warto odnotować, że od 1928 roku konie, których dosiadają pikadorzy, muszą obowiązkowo być osłonięte specjalnymi ochraniaczami, by uniknąć śmiertelnych ran rogami. Koń jest przez to mniej sterowny i w razie upadku nie ma możliwości, by zdołał podnieść się samodzielnie. Wiele razy byłam świadkiem takich sytuacji, kiedy przewrócony siłą rozpędu byka koń oraz pikador padali na ziemię, a potem byli podnoszeni przez pomocników. Tymczasem uwaga byka musi zostać jak najszybciej od nich odwrócona.

Po zakończeniu tego aktu, co każdorazowo odbywa się za pomocą chustki wywieszanej na balkonie przez prezydenta *corridy*, następuje akt drugi, czyli *tercio de banderillas*. W tej części z bykiem mierzą się banderillerzy uzbrojeni w kilkudziesięciocentymetrowe włócznie oklejone kolorowymi wstążkami. Włócznie te mają harpunowato zakończone groty, które po wbiciu w kark byka nie powinny wypaść, lecz utrzymywać się pod skórą także w czasie wykonywania przez zwierzę gwałtowniejszych ruchów. Banderillerzy zazwyczaj umieszczają w karku byka sześć włóczni, po dwie za każdym razem. Te obowiązkowe momenty *corridy de toros* są bardzo niebezpieczne, ponieważ torero musi się zbliżyć do szarżującego zwierzęcia na niewielki dystans, by móc z odpowiednią siłą wbić banderille. Jeśli dojdzie do sytuacji, że wbite zbyt słabo włócznie wypadają podczas szarży byka, *aficionados*¹² reagują wówczas bardzo żywiołowo, nie szczędząc słów krytyki i okrzyków pod adresem konkretnego banderillera. Każdy torero musi wbijać swoje banderille we właściwe miejsce, tak by nie zwisały one zbyt blisko głowy ani nie znalazły się przy kręgosłupie. Pomimo że podczas tej tercji na arenie może przebywać więcej niż jeden banderillero (zazwyczaj dwóch), wbijanie włóczni odbywa się we wcześniej ustalonej kolejności i pojedynczo. To właśnie zmagania banderillerów z bykiem uznawane są za najbardziej spektakularne i skupiające uwagę całej widowni. Niektórzy pasjonaci *corridy de toros* postrzegają tę tercję widowiska za najbardziej godną uwagi, i zdarza się, że przychodzą wyłącznie ze względu na udział określonego, znanego torera.

Wraz z zakończeniem tego aktu widzowie oczekują momentu kulminacyjnego widowiska, czyli starcia byka z matadorem, którego zadaniem jest zabicie zwierzęcia. Dlatego też ten akt *corridy* nosi miano *tercio de muerte*. Śmierć nie następuje jednak od razu – najpierw matador ubrany podobnie jak reszta torerów w „świetlisty strój” (*traje de luces*) – musi wykonać kilka obowiązkowych manewrów za pomocą czerwonej mulety. W niektórych przypadkach zestaw tych elementów jest wzbogacony o dodatkowe gesty, zwłaszcza jeśli byk wykazuje się dostateczną

¹² Pasjonaci, zwolennicy *corridy de toros*.

energiją. Mulet, czyli sporych rozmiarów kawałek materiału, ma przyciągać uwagę byka i prowokować go do ataku¹³. Człowiek natomiast powinien w widowiskowy i oczekiwany przez widzów sposób unikać owych ataków. Widowiskowość dotyczy najczęściej podejmowania ryzykownych postaw: ustawianie się blisko byka, robienie uników w ostatniej chwili, czasami dotykanie rogów byka lub poklepywanie go. Matador ma zaledwie kilka minut na pokonanie przeciwnika i zadanie mu śmiertelnego ciosu za pomocą szpady ukrytej w mulecie. Śmierć powinna nastąpić natychmiast, nie zawsze jednak kończy się to powodzeniem. Regulamin przewiduje, że nie można w nieskończoność próbować zabić byka, a jeśli się to nie udaje w wyznaczonym czasie, musi on zostać dobity za pomocą niewielkiego sztyletu zwanego *puntilla*. Jeśli *corrida de toros* była przeprowadzona w należyty sposób, matadorowi przyznaje się nagrodę w postaci jednego lub dwojga uszu byka bądź – bardzo rzadko, w sytuacjach zupełnie wyjątkowych – ogona uznawanego za trofeum o największym dla torerów znaczeniu. Widowisko kończy się wraz z wywiezieniem martwego byka na zaplecze. Zazwyczaj w klasycznych *corridach de toros* bierze udział trzech matadorów oraz sześć byków – na każdego człowieka przypadają dwa zwierzęta. Kiedy wszyscy matadorzy zakończą swój udział, widowisko uznaje się za zakończone.

Encierros jako widowisko. *Corrida de toros* jako widowisko

Mając już wiedzę na temat tego, jak przebiega gonitwa byków oraz następująca po niej *corrida de toros*, można zastanowić się nad tym, jakie cechy widowiska są obecne w obu tych tradycjach taumachicznych. Na podstawie opracowań Eugenia Barby, Nicoli Savaresego, Johna J. MacAloona oraz Victora Turnera na temat widowisk teatralnych można wyszczególnić najważniejsze składowe określające widowisko teatralne. Należą do nich:

- 1) miejsce widowiska,
- 2) aktorzy,
- 3) publiczność,
- 4) scenariusz,
- 5) rekwizyty,
- 6) nagrody.

Poniżej spróbuję wskazać, że kryteria te w obu widowiskach – *encierros* i *corrida de toros* – są obecne i w związku z tym pozwalają na interpretowanie tych spektakli w kontekście widowisk o charakterze teatralnym.

¹³ Byki nie widzą kolorów, nie jest zatem prawdziwe twierdzenie, że reagują na kolor czerwony. W wyniku wielowiekowych transformacji *corridy de toros* przyjęło się używanie przez matadorów czerwonych mulet, a torerzy biorący udział w *corridzie* we wstępnych jej fazach używają kap w kolorze żółto-różowym lub niebiesko-różowym.

1) Przede wszystkim konieczne jest wskazanie miejsca, w którym realizuje się przedstawienie. W przypadku gonitwy byków taką sceną są ulice Pampeluny. Nie jest to miejsce przypadkowe: trasa biegu jest zawsze taka sama. Poza tym nie można dowolnie pojawiać się na trasie. Na co najmniej godzinę przed wypuszczeniem byków ulice muszą być już pozamykane, a na trasę przebiegu uczestnicy mogą się dostać tylko z wyznaczonych i nadzorowanych przez służby porządkowe miejsc. Oznacza to, że osoby, które nie wejdą przez określone wejścia, nie mogą na żadnym innym etapie gonitwy znaleźć się na trasie. Dotyczy to także przeciwników tradycji tauromachicznych, którzy próbują przedostać się na ulicę, przeskakując ogrodzenia. Zazwyczaj natychmiast następuje interwencja policji, a za takie akty grożą mandaty¹⁴.

Sceną widowiska *corridy de toros* jest Plaza de Toros. Jest to zazwyczaj monumentalna budowla, która imponuje rozmachem i bogactwem architektonicznym. Jej kształt przeważnie ma za podstawę koło¹⁵ (Felices 2010: 31). Style architektoniczne większości Plazas de Toros nawiązują do rozwiązań muzułmańskich, ale ich cechą najbardziej chyba charakterystyczną jest rzucające się w oczy podobieństwo do rzymskich cyrków. Plaza de Toros jest obiektem niezadaszonym, z centralnie ustanowioną sceną wysypaną piaskiem. Wokół tej sceny znajdują się koncentrycznie usytuowane miejsca dla publiczności. Torero wchodzi na scenę głównym wejściem, a podczas już trwającej *corridy* poszczególni aktorzy pojawiają się na arenie, wchodząc kilkoma dodatkowymi wejściami umiejscowionymi wokół areny. Byki mają osobne wejście – bramę przeznaczoną wyłącznie dla nich.

2) W widowiskach o charakterze teatralnym obowiązkowym elementem są aktorzy. W przypadku *encierros* aktorami są uczestnicy biorący udział w gonitwie oraz byki. Uczestnicy gonitwy zazwyczaj rekrutują się spośród licznych rzesz turystów, którzy tłumnie odwiedzają Pampelunę właśnie z okazji *encierros*. Udział w gonitwie jest zdecydowanie skierowany do amatorów tauromachii, osób niezajmujących się żadną działalnością związaną z tą branżą na co dzień. Niemniej jednak nie jest wykluczone, że mniej doświadczeni torerzy, jeszcze zanim staną się profesjonalistami w swojej dziedzinie, biorą udział w gonitwie (Manero 2012: 14). W zasadzie nie ma ograniczeń ilościowych co do liczby uczestników, lecz organizatorzy starają się nie dopuszczać do sytuacji, w których zbyt duża liczba biegnących uniemożliwiłaby panowanie nad całością przedsięwzięcia. Formalny zakaz obowiązuje osoby młodsze niż osiemnastoletnie, a nieformalny – osoby nietrzeźwe. Wspólnym elementem „aktorskim” dla *encierros* i *corridy de toros* są byki, które najpierw podziwiane o poranku na ulicach miasta, po południu staczają walkę z profesjonalistami tauromachicznymi.

To profesjonalści w walkach z bykami odgrywają obok byków główne role na Plaza de Toros. Aktorami będą więc przede wszystkim torerzy: pikadorzy, bande-

¹⁴ Por. <http://www.diariodenavarra.es/20100529/navarra/confirmada-multa-antitaurinosaltaron-al-encierro.html?not=2010052901505885&idnot=2010052901505885&dia=20100529&seccion=navarra&seccion2=politica&chnl=10> [22.01.2014].

¹⁵ Monumentalność Plaza de Toros znajduje egzemplifikację w nazewnictwie: wiele aren w hiszpańskich miastach nosi oficjalny przydomek *monumental*. Podobnie jest w Pampelunie.

rillerzy, matadorzy, ich pomocnicy oraz osoby pełniące funkcje reprezentacyjne¹⁶. Aktorami są także byki, te same, które rano goniły za uciekającymi amatorami. Na Plaza de Toros byki nie są anonimowe. Zanim zacznie się pierwszy akt – na scenę wchodzi pracownik administracyjny z dużym szyldem z informacją o pochodzeniu byka, jego imieniu, masie oraz wieku. Torerzy również są znani z imion i nazwisk, które są wywieszane na plakatach w pobliżu Plaza de Toros, a także znajdują się na ulotkach oraz biletach.

3) Żadne widowisko teatralne nie ma sensu, jeśli nie jest kierowane do publiczności. W przypadku *encierros* publiczność jest rozciągnięta na całej długości trasy, a ich szczególna koncentracja znajduje się w miejscach z dobrym widokiem oraz w okolicach zakrętów, które mogą być sceną wypadków lub niebezpiecznych zwrotów. Widzowie gonitw mają do dyspozycji właściwie wyłącznie miejsca stojące: wzdłuż ulic – pomiędzy trasą biegu a budynkami oraz przede wszystkim w oknach i na balkonach kamienic usytuowanych na trasie. W zależności od lokalizacji miejsca różnią się atrakcyjnością, a co za tym idzie, także ceną. Stanie na trasie jest oczywiście bezpłatne, ale należy przyjść bardzo wcześnie, żeby zagwarantować sobie dobry widok. Najtańsze prywatne miejsca widokowe są w oknach na początku trasy gonitwy oraz na długich odcinkach prostych. Droższe są miejsca na balkonach. Najwyższe ceny osiągają miejsca widokowe na balkonach usytuowanych w pobliżu Plaza de Toros i na zakrętach, na których najczęściej dochodzi do spektakularnych wypadków. Właściciele mieszkań na wiele miesięcy przed widowiskiem oferują zakup „biletu”, w którego cenę bardzo często jest wliczone także śniadanie i poranna kawa. Można więc posilać się w czasie oglądania przedstawienia.

Widzowie na Plaza de Toros muszą przed wejściem zaopatrzyć się w tradycyjne bilety. Można je nabyć w kasach tuż przed widowiskiem albo zamówić w internecie ze wskazaniem adresu dostarczenia¹⁷. Tutaj ceny także zależą od lokalizacji. Najtańsze są miejsca położone w części nieosłoniętej od słońca oraz dość wysoko. Najdroższe są te położone w cieniu i jednocześnie najniżej. Prestiżowe są loże zawsze usytuowane niemal na wprost głównego wejścia dla aktorów.

4) Każde widowisko musi przebiegać według określonego scenariusza. Wydawać by się mogło, że w przypadku *encierros* całe przedsięwzięcie ma raczej charakter chaotyczny, ale każdy element gonitwy musi być precyzyjnie przygotowany: byki, trasa, zabezpieczenia, służby porządkowe, uczestnicy. Właściwie jedyną nieprzewidywalną składową *encierros* jest zachowanie ludzi, ponieważ reakcje byków są w większości przypadków do przewidzenia. Niemniej jednak założenie jest takie, że należy uciekać przed bykami trasą, która prowadzi od zagrody do Plaza de Toros. Niektórzy uczestnicy prowokują los, czekając niemal do ostatniej

¹⁶ Jak na przykład *alguaciles* – dwóch konnych uczestników *corridy*, którzy pojawiają się na arenie na samym jej początku. *Alguaciles* otwierają defiladę powitalną, która kieruje się na scenie ku loży zajmowanej przez prezydenta *corridy* i innych prominentnych gości.

¹⁷ Dotyczy to także sytuacji, kiedy kupujemy bilet w internecie, a następnie odbieramy go w hotelu, w którym się zatrzymujemy. Niektóre hotele współpracują także z Plaza de Toros i posiadają w ofercie dodatkowej możliwość zakupu biletu dla zainteresowanych gości.

chwili z rozpoczęciem ucieczki. Są to sytuacje ryzykowne i potencjalnie narażają pozostałych uczestników na niebezpieczeństwo.

Scenariusz widowiska na Plaza de Toros jest odzwierciedleniem poszczególnych aktów oglądanych przez widzów. Każda faza *corridy* ma swój określony moment realizacji i nie może być to w żaden sposób zmienione. W tym aspekcie *corrida de toros* nabiera cech rytuału, w którym nie ma możliwości na dowolne przedstawianie obowiązkowych elementów działania. Po uroczystym otwarciu widowiska na scenie pozostają tylko torerzy, a chwilę potem pojawia się byk. Zanim wjadą na arenę pikadorzy, scenariusz przewiduje zaprezentowanie widowni byka. Dzieje się to przez wabienie go intensywnymi ruchami kolorowych kap. W ten sposób widownia niejako zapoznaje się z bykiem, ocenia jego wielkość, siłę, prędkość oraz ogólne nastawienie, co pozwala, przynajmniej w pewnym zakresie, na ustalenie dalszego biegu wypadków. Dopiero potem następują najważniejsze akty: pierwszy, czyli opisana wyżej *tercio de varas*; drugi, czyli *tercio de banderillas*, oraz trzeci, zwany *tercio de muerte*. Po zabiciu byka należy określić rodzaj nagrody i wyprowadzić ciało zwierzęcia na zaplecze, gdzie zostanie przebadane, rozebrane i trafi do sprzedaży jako pełnowartościowe mięso zwane *carne de lidia*.

5) Aktorzy na scenie mogą (ale nie muszą) posługiwać się rekwizytami. W zasadzie nie istnieje określona granica dotycząca tego, co może, a co nie, stanowić rekwizyt, a także nie jest ściśle ustalone, ile ich może aktor posiadać. Wszystko jest uzależnione od rodzaju widowiska, decyzji reżysera albo samego aktora, i może również oznaczać, że widowisko nie ma przewidzianych rekwizytów. Aktorzy biorący udział w gonitwie w Pampelunie mają do dyspozycji w zasadzie tylko dwa rekwizyty: strój oraz zwiniętą w rulon gazetę. Strój stanowią białe spodnie i biała koszula oraz czerwona chusta zawiązana na szyi i czerwony pasek. Jest to nawiązanie do jednego tradycyjnych męskich strojów baskijskich¹⁸. Zwinięta w rulon gazeta właściwie nie służy ani do obrony przed bykiem, ani nie może być wykorzystana jako narzędzie do ataku. Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, dlaczego się ją zabiera na gonitwę. Być może jest to podkreślenie kontrastu między silnym, uzbrojonym w ostre rogi bykiem a człowiekiem – słabym i w dodatku wyposażonym jedynie w nic nie znaczącą gazetę. Gazeta jest w tym wypadku symbolem bezbronności człowieka, a więc jej posiadanie ma na celu w szczególny sposób pokazanie ryzyka, jakie uczestnik podejmuje. Na Plaza de Toros z kolei poszczególni aktorzy są wyposażeni w określone rekwizyty. Wszystkich ich charakteryzuje i wyróżnia na scenie bogato zdobiony strój. Najbardziej wyrazisty *traje de luces* należy do matadora, bo to on odgrywa na scenie najważniejszą rolę. Oprócz stroju torerzy mają do dyspozycji narzędzia, za pomocą których ranią byka (i zabijają) oraz go wabia (del Moral 2011: 93 i n.). Strój pikadorów różni się od pozostałych tym, że mają zabezpieczone specjalnymi żelaznymi ochroniaczami stopy. Ci torerzy, jak już wspominałam, używają długich lanc, zwanych *varas*. Rekwizytami banderillerów są banderille, których

¹⁸ Por. http://www.todocoleccion.net/tipos-vascos-trajes-tipicos-vizcaya-tp3897~x4157690#sobre_el_lote [22.01.2014].

kolorowe zdobienia są widoczne nawet z najdalszych miejsc na widowni i wyraźnie kontrastują z (najczęściej) czarnym umaszczeniem byka. Matador dysponuje szpadą oraz czerwoną muletą, podczas gdy pozostali torerzy używają kap żółto-różowych oraz niebiesko-różowych.

6) Za każde pozytywnie przyjęte przedstawienie należy się wykonawcom nagroda. W czasie *encierros* ten element teatralny jest nieco mniej uchwytny, ponieważ zwyczajowe oklaski i okrzyki zachwytu nie są zarezerwowane na żaden określony moment. Widzowie sami spontanicznie decydują, czy należy się pochwała i zachwyt, czy raczej reprimenda, czyli wygwizdanie lub wyśmianie.

W czasie *corridy de toros* jest pod tym względem podobnie. Widzowie reagują bardzo żywiołowo na to, co się dzieje na scenie. Pokrzykiwania, zawołania, oklaski lub gwizdy słychać niemal bez przerwy. Jeśli widowisko się nie podoba, pod adresem torerów są kierowane niecenzuralne określenia. Lecz jeśli *corrida de toros* zadowoliła widzów, mają prawo wywierać nacisk na prezydenta *corridy* w celu przyznania matadorowi nagrody: uszu lub ogona byka. Aby tak się stało, publiczność po *corridzie* wstaje z miejsc i macha białymi chusteczkami. Jeśli przewodniczący widowiska przychyli się do jej prośby, wówczas decyduje o rodzaju nagrody. Po odcięciu uszu lub ogona matador jest niesiony na ramionach przez swoich pomocników i trzymając w rękę trofeum, okrążają arenę. Jeśli jest przy tym bardzo popularny i lubiany, widzowie mogą rzucić w jego kierunku czapki, kapełuszki lub wachlarze.

Podsumowanie

W mojej opinii zarówno *corrida de toros*, jak i *encierros* spełniają wszelkie warunki niezbędne do tego, by uznać je za widowiska o charakterze teatralnym. Nie ma przy tym znaczenia, czy mamy do tych widowisk stosunek pozytywny, czy negatywny, istotne są bowiem ich obiektywne cechy. Należy też pamiętać, że uwielbienie dla tego, co się dzieje na arenie, zderzenia sił ludzkich i zwierzęcych, nie oznacza, że *aficionados* pozbawieni są ludzkich uczuć i pasjonują się jedynie przemocą i okrucieństwem (Wolff 2011: 46–51). Dla tych, którzy włączają tauromachię do sztuki, oczywiste jest, że mimo obecności krwi i śmierci godne uwagi jest podziwianie walki, relacji, jakie zachodzą między walczącymi oraz precyzja wykonywanych nierozłącznie z *corridą* związanych gestów i kroków. Poszczególne elementy owych widowisk nie są autonomiczne, nie mogą istnieć same w sobie, a jedynie w kontekście całości. Mimo to stanowią oś „montażu zderzeń” Siergieja Eisensteina, o którym wspomina Kazimierz Kowalewicz. W moim odczuciu jego definicja przedstawienia teatralnego, które jest „(...) oparte na sekwencji niezależnych, arbitralnie przyjętych «atrakcji», «wstrząsów», które odpowiednio «zestawione» mogą doprowadzić widzów do pewnej konkluzji”, doskonale ilustruje zarówno *encierros*, jak i *corrida de toros* (Kowalewicz 2012: 12).

Syntetyczne zestawienie opisywanych przeze mnie widowisk zgodnie z kryteriami przyjętymi dla przedstawień teatralnych zawiera tabela 1.

Tabela 1. Kategorie teatralne występujące w *encierros* i *corridzie de toros*

	<i>Encierros</i>	<i>Corrida de toros</i>
Miejsce	Ulice miasta	Plaza de Toros
Aktorzy	Uczestnicy gonitwy: amatorzy, turyści, byki	Profesjonalni torerzy: pikadorzy, banderillerzy, matadorzy, pomocnicy, byki
Publiczność	Widzowie na balkonach, w oknach wychodzących na ulicę trasy gonitwy („bilety” kupowane od właścicieli mieszkań)	Publiczność zgromadzona na Plaza de Toros (bilety kupowane w kasie)
Scenariusz	Przepędzanie byków z zagrody ulicami miasta na Plaza de Toros	<i>Corrida de toros</i> (trzy akty widowiska: <i>tercio de varas</i> , <i>tercio de banderillas</i> , <i>tercio de muerte</i>)
Rekwizyty	Tradycyjny strój baskijski: białe spodnie i koszula, czerwona chustka, czerwony pasek; uczestnicy uzbrojeni w zwiniętą w rulon gazetę	Strój torera – <i>vestido de luces</i> ; narzędzia: lance, banderille, szpada, mulety, kapa
Nagrody	Okrzyki, oklaski, zachęcanie do biegu	Aplauz, oklaski, nagroda dla matadora w postaci ogona lub uszu zabitego byka

Źródło: opracowanie własne.

Bibliografia

- Barba E., Savarese N.
2005 *Sekretna sztuka aktora. Słownik antropologii teatru*, przeł. J. Fret, Wrocław.
- Felices R.
2010 *Catalunya taurina. Una historia de la tauromaquia de la Edad Media a nuestros días*, Barcelona.
- Flores Arroyuelo F.J.
2007 *El origen de las corridas de toros en España*, [w:] *Ciclo de conferencias Manuel Granero*, red. F. Giner, Valencia, s. 75–111.
- Gascón Sánchez J.A.
2011 *Fiesta Brava*, „Caireles. Unica revista taurina editada en Barcelona”, No. 30, s. 107–108.
- Kolankiewicz L. (red.)
2005 *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa.
- Kowalewicz K.
2012 *Pomiędzy teatrologią a antropologią teatru*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. LVI, nr 2, s. 5–19.
- MacAloon J.J. (red.)
2009 *Rytuał, dramat, święto, spektakl. Wstęp do teorii widowiska kulturowego*, przeł. K. Przyłuska-Urbanowicz, Warszawa.
- Manero J.
2012 *Lalo Moreno: Templar y mandar*, „Club Taurino. Pamplona 2012”, No. 33.

Moral J.A., del

2011 *Como ver una corrida de toros. Manual de tauromaquia para nuevos aficionados*, Madrid.

Wolff F.

2011 *50 razones para defender la corrida de toros*, Almuzara.

Ziółkowska-Kuflńska M.

2012a *Adrenalina w pakiecie, czyli kogo i dlaczego przyciąga corrida, encierros i safari?*, [w:] *Za miedzę, za morze, w zaświaty... Kulturowe wymiary podróŜowania*, red. W. Olaszewski, V. Wróblewska, Toruń, s. 179–191.

2012b *Fenomen corrida de toros*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. LVI, nr 2, s. 151–175.

Strony internetowe

<http://www.diariodenavarra.es/20100529/navarra/confirmada-multa-antitaurinos-saltar-al-encierro.html?not=2010052901505885&idnot=2010052901505885&dia=20100529&seccion=navarra&seccion2=politica&chnl=10> [22.01.2014].

http://www.todocoleccion.net/tipos-vascos-trajes-tipicos-vizcaya-tp3897~x4157690#sobre_el_lote [22.01.2014].

http://www.turismodecastellon.com/644750_en/Entrada-de-Toros-y-Caballos-de-Segorbe-Fiesta-de-Inter%C3%A9s-Tur%C3%ADstico-Internacional/ [17.01.2014].

